

לעילוי נשמת
שלום בן משה

הרב תנחום גרשון בילצקי זצ"ל

HaRav Tanchum Gershon Bilsky zt"l

גליון א'

גנת חמד דרוש א'

בראשית רבה פרשא ד' ו

שְׁאֵלָה מְטְרוּנָא אַחַת אֶת רַבִּי יוֹסִי: לְמָה אֵין כְּתִיב בְּשֵׁנֵי "כִּי טוֹב"? אָמַר לָהּ: אַף עַל פִּי כֵן חָזַר וּכְלָלוּ פּוּלוֹ בְּסוּף, שְׁנַאֲמַר (בראשית א' לא) "וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד".

ויש להתבונן בטעם הדבר, אמאי חזר באמת הכתוב וכלל את בריאת יום שני בכלל המאמר "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד"? הא במדרש רבה שם אמר רבי חנינא: למה אין כתוב בשני כי טוב? משום שבו נבראת המחלוקת, שנאמר: "וַיְהִי מִבְּדִיל בֵּין מַיִם לְמַיִם". ורבי סימון אמר משום שעל ידי המים נלקה דור המבול ואנוש והפלגה, לפיכך לא נכתב בהן כי טוב. ואם כן, אמאי חזר הכתוב וכללו בסוף בכלל של המאמר "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד"?

ויש לבאר בטוב טעם על פי מה שכתבו הראשונים ביאור המשנה (ברכות פרק ט' משנה ה') "כָּכֵל לְכַבֵּךְ" – בשני יצריך, ביצר הטוב וביצר הרע, שהוא בשני סוגי מדות – במדות טובות שבא מיצר טוב, ובמדות רעות שבא מיצר הרע. והיינו שלפעמים יש לאדם להשתמש במדות רעות לשם מצוה, וכמו שאמר דוד המלך עליו השלום (תהילים קי"ט קנח) "רְאִיתִי בּוֹגְדִים וְאֶתְקַוְטָטָה", וביהושפט נאמר (דברי הימים ב' י"ז) "וַיִּגְבַּה לְבוֹ בְּדַרְכֵי ה'". והמצוה של "וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִקִּרְבְּךָ" נתקיים על ידי מדת אכזריות. הרי דגם מדות רעות כמו קטטה וגאווה ואכזריות, טוב לפעמים לעבודת ה'.

והנה הכתוב אומר (קהלת ז' ט) "עֲשֵׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יִשְׂרָאֵל", וכתבו הספרים דבתחילת הבריאה קודם החטא של אדם הראשון נברא האדם בטבע טוב, והמדות טובות שבו כמו להטיב ולרחם עלה לו בנקל, שהיה לאדם השגה ותשוקה להיות רודף צדקה וחסד, ומדות רעות נבראו באדם להיות טמונים בלבבו עמוק, להשתמש בהם רק לפרקים ובקושי לשם מצוה, וכמאמר הכתוב (תהילים פ"ט ג) "עוֹלָם חֶסֶד יִבְנֶה". וכך חובת אדם בעולמו להשתמש במדת הטוב והחסד במדה מרובה ונקל, ובמדות הרעות אף לשם מצוה טוב רק במעט ובקושי, על דרך שאמרו

רבתינו ז"ל במדת הגאווה של תלמיד חכם, שראוי רק שמיני שבשמינית.

וכך היה גם סדר הבריאה של צמחי ויבולי האדמה, שצמחים הטובים שנבראו למזון ולהחיות נפש כל חי היה עולה מן הארץ בלי עמל ויגיעה, על דרך שאמרו חז"ל (כתובות ק"א) "עֲתִידָה אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שְׁתּוֹצִיא גְלוּסְקָאוֹת". ואם זה יהיה לעתיד אחר תיקון העולם, מכל שכן שהיה כן קודם החטא והקלקול. ולצמחים המרים רעים שנבראו רק לסמי הרפואה, היה לאדם עמל ויגיעה עד שהותקנו.

ואחר החטא של אדם הראשון נתערב הרע בטוב, ונתקלקל הטבע של האדם והמדות נתהפכו רק לרוע, עד שבקל לאדם להתרגו ולהתגאות, ובקושי יעלה לאדם לרחם ולהטיב. על כן גם צמחי ויבולי האדמה ירדו ונתהפכו מטוב מדרגתם, עד שצמחים המרים ורעים צומחים מעצמן, ולצמחים של מזון ומחיה מוכרח אדם לעמל ויגיעה רבה.

וזה ביאור הכתוב (בראשית ג' יז) "וַיִּלְאָדָם אָמַר... אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרָךְ", היינו בעבור חטאך שנתהפך סדר המדות שבאדם לרוע, גם האדמה ארורה וירדה מן מדרגותיה הטובה ונתהפכה לרוע, עד ש"קוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ", היינו שצמחים הרעים יצמחו מעצמן בלי כל עמל, ו"בְּזַעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם – שצמחי מזון ומחיה לכל חי יעלה לאדם בזעת אף וביגיעה רבה.

ובענין זה יש לבאר מאמר חז"ל (ראש השנה י"ז) "מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור והראה למשה סדר תפילה, ואמר: יעשו בניי לפני כסדר הזה של י"ג מדות ואני מוחל להם". ויש להבין דקדוק לשון "כסדר הזה", דמה מעקב הסדר של י"ג מדות? ויבואר על פי מה שכתב דקדוק לשון יעשו בניי, דלכאורה כיון שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור והראה למשה סדר תפילה, היה לו לאמר "אמרו בניי לפני כסדר הזה".

אלא שאין תכלית יוצא מאמירה בלי מעשה, והעיקר תכלית האמירה הי"ג מדות לבוא להתעוררות המעשה, ללכת אחרי דרכיו ומדותיו של הקב"ה. וזה שאמר "יעשו בניי לפני כסדר הזה", היינו שלא יצאו ידי חובתן באמר ודברים בלבד, רק שיעשו ויתנהגו בניי כסדר הזה של י"ג מדות, ואז אני מוחל להם.

והנה בספרי מוסר כתבו דהא שכתבו הראשונים בביאור המשנה ברכות שם בשני יצריך – ביצר הטוב

ועל ידי האירה של המזמור שלש פעמים בכל יום יעשה רושם על האדם להתנהג כן. ויאחז בתחילה במדות טובות הרבה – להטיב ולרחם במדה מרובה, ואחר כך יאחז צדיק דרכו גם במדה של הרשעים ישמיד – להתקוטט עם בוגדים ולשנוא את הרשעים. וכן נאמר על דוד המלך ע"ה (דברי הימים א י"ח יד) "וַיְהִי עוֹשֶׂה מִשְׁפָּט וְצִדְקָה" הרבה, ואחר כך נאמר עליו (תהילים קל"ט כא) "הָלוֹא מְשַׁנְּאֶיךָ ה' אֲשַׁנְּאָ וּבִתְקוֹמִיךָ אֲתַקוּטֵט".

אבל הלל הגדול לא נאמר בסדר שטוב ויפה לאדם להתנהג, שמתחילה נאמר לְמַפָּה מְלָכִים גְּדוֹלִים, וַיִּהְיֶה מְלָכִים אֲדִירִים, ובסוף נאמר השבח של נוֹתָן לְחֵם לְכָל בָּשָׂר. וחלילה לאדם להתנהג כן, להקדים עצמו להיות קנא ונוקם, להכות ולהרוג אף שיתכוון לשם מצוה ולשם שמים קודם שירבה לעשות טוב וחסד במדה מרובה. וזה כוונת מאמר חז"ל שם דיש מעליותא להמזמור של תהילה לדוד שנאמר באל"ף ביי"ת, היינו שנאמר בסדר נכון מהקודם אל המאוחר, מה שאין כן המזמור של הלל הגדול.

ועל פי זה יבואר המאמר המובא בראש, דליכא מידי דלא רמיזי באורייתא, שזה רמזה לנו התורה הקדושה דלא כתוב על בריאת יום שני כי טוב משום שנבראת בו המחלוקת, שנאמר "וַיְהִי מִבְּדִיל בֵּין מַיִם לְמַיִם", ללמד שהמדה רעה של קטטה ומחלוקת לא טוב, וכמו מאמר חז"ל במדרש שם "אם חלוקת המים שהוא לישוּבו של עולם לא נאמר בו כי טוב, מחלוקת שהוא חורבנו של עולם לא כל שכן". ולאידך מאן דאמר במדרש רבה שם שהוא משום שעל ידי המים נלקו הדורות ולפיכך לא נאמר בו כי טוב, ללמדנו שאין טוב לאדם להיות אכזרי ורצועה של מרדות אף לעושי רשעה.

אבל לכל ידמה האדם שלעולם אין המדות הללו טוב לאדם, לכך כלל הכתוב גם בריאת יום שני בכלל המאמר "וַיְהִי טוֹב מֵאֲד", ללמד שהמדות הללו של קטטה ומרדות כשהן לעצמם אינם טובים, ולפיכך קודם שנברא כל טוב העולם לא נאמר כי טוב על בריאת יום שני משום שנבראו בו המחלוקת ורצועה של מרדות. אבל אחר שזכה אדם להטיב ולרחם הרבה, אז טוב ויפה להשתמש לפרקים גם באיזה מדה רעה לשם שמים ולעבודת ה'. וזה שרמזה התורה הקדושה וכלל הכתוב בסוף, היינו אחרי כלות כל הבריאה וטוב העולם, גם את בריאת יום השני שנברא בו מחלוקת והמרדות נאמר בכלל והנה טוב מאד.

וביצר הרע, דהיינו שצריך אדם להשתמש גם במדות רעות לשם מצוה ולעבודת ה', דזהו רק אם מתחילה הרבה לעשות טוב וחסד הרבה, אז מותר גם לפרקים להתנהג במדה רעה לשם מצוה. אבל חלילה לאדם להקדים עצמו להתנהג במדות רעות – להתרגז ולהתגאות וכדומה, אף לשם שמים, טרם שהקדים מתחילה להיות רודף צדקה וחסד הרבה.

ולזה נאמר הי"ג מדות של הקב"ה – מתחילה רחום וחנון אך אפים ורב חסד וגו', ובסוף נאמר המדה של ונקה לא ינקה, ללמד שגם האדם יתנהג כן, לתת משפט הבכורה והמרובה להמדות טובות – לרחם ולהתחסד מתחילה הרבה, ואחר כך לא ימנע לפעמים להתאכזר או להתרגז לשם מצוה.

וזה שאמרו חז"ל יעשו בניי לפני כסדר הזה, היינו שעל ידי האמירה של הי"ג מדות יבואו לכלל המעשה, ללכת אחרי מדותיו של הקב"ה. אבל דווקא כסדר הזה, וחלילה לאדם להפוך הסדר וללכת מתחילה אחרי המדה של ונקה לא ינקה, להיות מקנה ומתרגז אף שיתכוון לשם מצוה, טרם שיאחז במדותיו של הקב"ה הנאמר מקודם להיות רחום וחנון ורב חסד. רק יעשו בניי לפני כסדר הזה דווקא, שהמדה של ונקה לא ינקה הוא אחר סוף כל המדות טובות המרובות, ואז אני מוחל להם.

ועל דרך זה מובן מאמר חז"ל (ברכות ד:) "אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר רַבִּי אֲבִינָא: כָּל הָאֹמֵר "תְּהִלָּה לְדָוִד" בְּכָל יוֹם שְׁלֹשׁ פְּעָמִים, מוֹיְבָטָח לוֹ שֶׁהוּא בֶן הָעוֹלָם הַבָּא". ומסיק הגמרא שם דהמעליותא של המזמור תהלה לדוד הוא משום דאית ביה תרתי – נאמר באל"ף ביי"ת וגם נאמר בו השבח של "פּוֹתַח אֶת יַדֶּיךָ וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל חַי רְצוֹן". ובתמניי אפי נאמר באל"ף ביי"ת, אבל אין בו השבח של הכנת מזון לכל חי. ובהלל הגדול יש בו השבח של "נוֹתָן לְחֵם לְכָל בָּשָׂר", אבל לא נאמר באל"ף ביי"ת. ורבים חתרו לדעת טעם המעליותא מה שנאמר באל"ף ביי"ת.

ועל פי האמור יבואר היטב, דבשולחן ערוך אורח חיים סימן א' (עיין ביאר היטב שם) כתב דתכלית המצות לספר בשבחי הקב"ה, ולאמר מזמורי תהילים הוא כדי שיבוא האדם מזה לידי התעוררות ללכת אחרי מדותיו ודרכיו של הקב"ה. ולפי זה יש מעליותא הרבה להמזמור של תהילה לדוד שנאמר בסדר של הי"ג מדות, שמרבה בתחילה לספר שבחי ומדותיו של הקב"ה של מדת הרחמים, כמו הפסוק חנון ורחום ה', טוב ה' לְפָל, סוֹמֵךְ ה' לְכָל הַנוֹפְלִים, פּוֹתַח אֶת יַדֶּיךָ וּמִשְׁבִּיעַ. ובסוף נאמר המדה של "וַיְנַקֵּה לֹא יְנַקֵּה", שאמר כָּל הַרְשָׁעִים יִשְׁמִיד, על דרך שאמרו חז"ל "אין הקב"ה ותרין".